ANA BÖLÜM

SÖZCÜK TÜRLERİ

5. Fiilimsi Türleri

Fiilimsi, fiilden türeyip isim, sıfat veya zarf görevinde kullanılan sözcüktür. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç türü vardır.

5.1 Fiilimsi nedir?

Fiilimsi, fiilden türeyen ve cümlede isim, sıfat veya zarf görevi yapan sözcüktür.

- Fiil anlamını korur; çekimli fiil gibi kişi ve zaman yargısı kurmaz.
- Fiilimsiler fiil kök veya gövdelerinden türeyerek ad, sıfat veya zarf görevinde kullanılır. Zaman veya görünüş anlamı taşıyabilseler de tek başlarına çekimli fiil gibi kişiyle tamamlanmış yargı kurmazlar. İsim-fiil ekleri -ma/-me, -ış/-iş/-uş/-üş ve -mak/-mek biçimleridir. “Okumak yararlıdır.” sözünde okuma işi adlandırılmıştır ve özne görevindedir.

ÖRNEK

Gelen öğrenci defterini açtı.

AÇIKLAMA

Gelen sözcüğü öğrenci adını niteler. Geldi yüklemi gibi bağımsız bir zaman ve kişi yargısı kurmaz.

ÖRNEK

Yürüyerek eve döndü.

AÇIKLAMA

Yürümek eylemi bağımsız bir yargı olarak çekimlenmemiştir. Zarf-fiil dönüşün nasıl gerçekleştiğini belirtir.

ÖRNEK

Yüzmek beni rahatlatıyor.

AÇIKLAMA

“-mek” yüzme işinin adını kurar. Bu sözcük cümlenin öznesidir.

ÖRNEK

Yürüyüşünü değiştirdi.

AÇIKLAMA

“-üş” bu cümlede yürüme biçimini adlandırır.

5.2 İsim-fiil

İsim-fiil, fiile -ma, -ış veya -mak eklerinden birinin uygun biçimi getirilerek oluşan ve işi adlandıran fiilimsidir.

- Başlıca ekleri -ma/-me, -mak/-mek, -ış/-iş/-uş/-üş'tür.
- Fiilin adını karşılar; isim çekim ekleri de alabilir.
- İsim-fiil ekleri -ma/-me, -mak/-mek, -ış/-iş/-uş/-üş'tür. Ünlüyle biten tabanlarda araya y girebilir: oku-y-uş.
- Ek biçimi kadar görev de aranır: Gelme! cümlesinde -me olumsuzluk; Gelme sebebin ne? sözünde gelme bir eylemin adıdır.
- Kalıcı isimlerde eylem özelliği zayıflamıştır: dolma yemeği ile bardağa su dolması farklıdır. Kalıcı isim sözcüğü ekin görünüşünden hareketle fiilimsi sayılmaz.

MA - (Y)IŞ - MAK

“Mayışmak” kodlaması üç isim-fiil ek ailesini hatırlatır: -ma/-me, -ış/-iş/-uş/-üş, -mak/-mek. Kodlamadaki y, okuyuş gibi ünlüyle biten fiillerde yardımcı sestir; ayrı bir fiilimsi eki değildir. Eki belirledikten sonra sözcüğün eylem adı görevini de doğrula.

Fiil kökü / gövdesi → **İsim-fiil eki** → **İsim görevi**

İsim-fiil ekleri

Ek	Örnek
-ma/-me	Kitap okuma alışkanlığı.
-mak/-mek	Kitap okumak yararlıdır.
-ış/-iş/-uş/-üş	Onun gülüşünü tanıdım.
Ayırma	Okuma! sözündeki -ma emir kipinin olumsuzluk ekidir. Fiilimsi eki görevinden anlaşılır.

ÖRNEK

Yüzmeyi seviyorum.

AÇIKLAMA

Yüzme eyleminin adı belirtme hâli eki almıştır.

ÖRNEK

Bekleyişimiz uzun sürdü.

AÇIKLAMA

Bekle- fiiline isim-fiil eki -iş gelmiş, araya y sesi girmiştir. Ardından birinci çoğul kişi iyelik eki gelmiştir.

ÖRNEK

Yüzmek beni rahatlatıyor.

AÇIKLAMA

“-mek” yüzme işinin adını kurar. Bu sözcük cümlenin öznesidir.

ÖRNEK

Yürüyüşünü değiştirdi.

AÇIKLAMA

"-üş" bu cümlede yürüme biçimini adlandırır.

5.3 Kalıplaşmış isim

Kalıplaşmış isim, fiilimsi eki taşıdığı hâlde artık işin adını değil, bir varlığın veya nesnenin kalıcı adını karşılayan sözcüktür.

- Fiilimsi eki görünümündeki biçim bir nesnenin kalıcı adı olmuşsa cümlede fiilimsi sayılmaz.

ÖRNEK

Dondurma eridi.

AÇIKLAMA

Bir yiyeceğin adıdır.

ÖRNEK

Masada çakmak vardı.

AÇIKLAMA

Bir araç adlandırılmıştır.

ÖRNEK

Dolapta dondurma vardı.

AÇIKLAMA

Sözcük, dondurma işini değil bir yiyeceği adlandırır.

ÖRNEK

Pazardan sarma aldık.

AÇIKLAMA

Burada sözcük, bir eylem adı değil yiyecek adıdır.

5.4 Olumsuzluk eki

Olumsuzluk eki, fiile gelerek işin yapılmadığını bildiren -ma veya -me ekidir.

- Fiile olumsuzluk katar.
- İsim-fiil ekiyle aynı görünüşte olabilir, görevi farklıdır.
- Olumsuzluk eki ile isim-fiil eki aynı biçimde görünebilir. "Buraya gelme." olumsuz emirdir. "Buraya gelme isteği" sözünde gelme işin adıdır. "Gelmemek" biçiminde ilk -me olumsuzluk, -mek isim-fiil ekidir. Ekleri saymak yerine cümlenin yargısını ve sözcüğün görevini belirlemek gerekir.

ÖRNEK

Buraya gelme!

AÇIKLAMA

Olumsuz emir bildirir.

ÖRNEK

Soruyu çözmedi.

AÇIKLAMA

-me fiilin gerçekleşmediğini bildirir.

ÖRNEK

Bu resmi boyama.

AÇIKLAMA

"-ma" ikinci kişiye verilen olumsuz emri kurar.

ÖRNEK

Gelmemek onun seçimiydi.

AÇIKLAMA

"Gel-" fiilinde ilk -me olumsuzluk, -mek isim-fiil ekidir.

5.5 Sıfat-fiil

Sıfat-fiil, fiilden türeyerek bir ismi niteleyen veya o ismin yerini tutabilen fiilimsidir.

- Yaygın ekler -an/-en, -ası/-esi, -maz/-mez, -ar/-er, -dık/-dik, -acak/-ecek ve -mış/-miş'tir.
- Yaygın ekler -an/-en, -ası/-esi, -maz/-mez, -ar/-er/-r, -dık/-dik/-duk/-dük/-tık/-tik/-tuk/-tük, -acak/-ecek ve -mış/-miş/-muş/-müş'tür.
- Fiilden türeyip bir ismi niteleme veya onun yerini tutma görevi aranır. Gelecek hafta sözündeki gelecek ile yarın gelecek sözündeki çekimli fiil ayrılır.
- İyelik eki alabilen biçimler vardır: okuduğum kitap. -dık eki ünlüyle başlayan ek önünde -dığ/-diğ biçimini alabilir.
- Sıfat-fiiller bir ismi niteler. -an, -ası, -mez, -ar, -dik, -ecek, -miş gibi ekler ve bunların uyumlu biçimleri sık kullanılır. "Gelecek hafta" ile "gelecek çocuk" aynı kuruluşu zorunlu olarak taşımaz. Kalıplaşmış zaman ifadesiyle eylemin bir adı nitelediği yapı bağlamda incelenir. "Okuduğum kitap" sözünde iyelik kişi ilişkisini de gösterir.

AN - ASI - MEZ - AR - DİK - ECEK - MİŞ

"Anası mezar dikecekmiş" kodlaması yedi ek ailesini hatırlatır. Uyumlu biçimler de dahildir: -en, -esi, -maz, -er/-r, -dık/-duk/-dük ve sert ünsüzlü biçimleri, -acak, -mış/-muş/-müş. Gelecek sözcüğü tek başına her cümlede sıfat-fiil değildir; nitelediği veya yerini tuttuğu isim aranır.

Fiil kökü / gövdesi → **Sıfat-fiil eki** → **Niteleme / adlaşma**

Sıfat-fiil ek aileleri

Ek ailesi	Örnek
-an/-en	gelen öğrenci
-ası/-esi	öpülesi eller
-maz/-mez	tükenmez kalem
-ar/-er/-r; -ır/-ir/-ur/-ür	akar su; güler yüz; döner kapı
-dık/-dik/-duk/-dük; -tık/-tik/-tuk/-tük	tanıdık yüz; bildiğim yol
-acak/-ecek	okunacak kitap
-mış/-miş/-muş/-müş	kurumuş yaprak
Görev denetimi	Kip ekiyle görünüş benzer olabilir: Gelecek yıl (sıfat-fiil) / Yarın gelecek (çekimli fiil).

ÖRNEK

Okuyacağım kitabı masaya bıraktım.

AÇIKLAMA

Okuyacağım sözcüğü kitap adını niteler. Bu nedenle sıfat-fiildir.

ÖRNEK

Kurduğumuz düzen işe yaradı.

AÇIKLAMA

Fiilimsi düzen adını niteler.

ÖRNEK

Kırılan cam değiştirildi.

AÇIKLAMA

“-an” ekini alan fiil “cam” adını niteler.

ÖRNEK

Okuduğum romanı önerdim.

AÇIKLAMA

Sıfat-fiil, hangi romanın önerildiğini belirtir.

5.6 Adlaşmış sıfat-fiil

Adlaşmış sıfat-fiil, nitelediği isim söylenmediğinde ismin görevini üstlenen sıfat-fiildir.

- Sıfat-fiilin nitelediği isim düşer; sıfat-fiil ismin yerini tutar.
- Çoğul ve hâl ekleri alabilir.
- “Gelen öğrencileri aldık.” sözünde gelen sıfat-fiildir. “Gelenleri aldık.” sözünde ad düşmüş ve sıfat-fiil adlaşmıştır. Aldığı çoğul veya hâl eki fiilimsi niteliğini ortadan kaldırmaz. “Dondurma” yiyecek adı olduğunda kalıcı isimdir. “Suyu dondurma işlemi” sözünde ise dondurma eylemin adıdır. Aynı biçim farklı kullanımlarda farklı değerlendirilir.

ÖRNEK

Gelenler içeri girdi.

AÇIKLAMA

Gelen kişiler sözündeki isim düşmüş, sıfat-fiil onun yerini tutmuştur.

ÖRNEK

Koşanlara su verdik.

AÇIKLAMA

Koşan kişilere denebilir. Kişiler adı düşmüş, sıfat-fiil hâl eki almıştır.

ÖRNEK

Bekleyenler içeri girdi.

AÇIKLAMA

“Bekleyen kişiler” sözündeki isim düşmüş, sıfat-fiil onun yerini almıştır.

ÖRNEK

Gelenleri salona aldık.

AÇIKLAMA

“Gelen kişileri” anlamında isim söylenmemiştir.

5.7 Zarf-fiil

Zarf-fiil, bir fiilin zamanını, yapılış biçimini veya başka bir eylemle ilişkisini bildiren fiilimsidir.

- Başka bir eylemi zaman, durum gibi yönlerden tamamlar. -ıp/-ip, -arak/-erek, -ınca/-ince, -ken, -madan/-meden, -alı/-eli gibi eklerle kurulur.
- Yaygın biçimler -ken, -alı/-eli, -madan/-meden, -ınca/-ince/-unca/-ünce, -ıp/-ip/-up/-üp, -arak/-erek, -a…-a/-e…-e, -dıkça/-dikçe, -maksızın/-meksizin ve -casına/-cesine'dir.
- Gideli, gelince ve okuyup gibi yapılarda y yardımcı sesi bulunabilir. Koşa koşa biçiminde tekrar eden fiil tabanları birlikte durum bildirir.
- Fiilin anlamını zaman, durum veya başka bir ilişkiyle tamamlaması aranır. Aynı görünümlü her ek ve her bağlaç zarf-fiil değildir.
- Zarf-fiil ana eylemin zamanını, yapılışını veya başka eylemle ilişkisini açıklar. “Gelince aradı.” zaman, “Gülerek anlattı.” durum bildirir. -ıp, -arak, -ınca, -ken, -madan, -alı, -dıkça, -r…-maz gibi yapılar sık görülür. Aynı ek bağlama göre farklı ilişki doğurabilir. Eylemleri kimin yaptığı da cümleden kontrol edilir.

KEN - ALI - MADAN - İNCE - İP - ARAK - DIKÇA

"Kenyalı Asiye..." kodlaması, zarf-fiil eklerini hatırlamaya yardımcı olur. Yaygın ekleri birlikte incele: -ken, -alı/-eli, -madan/-meden, -ınca/-ince, -ıp/-ip, -arak/-erek, -dıkça/-dikçe. Bunlara -a...-a, -maksızın/-meksizin, -casına/-cesine ve -r...-maz gibi yapıları da ekle. Ek + fiile bağlanma görevi birlikte aranır.

Biçim ailesi	Örnek ve ilişki
-ken	okurken: zaman
-alı/-eli	geleli: başlangıçtan beri zaman
-madan/-meden	dinlenmeden: öncelik / olumsuz durum
-ınca/-ince/-unca/-ünce	gelince: zaman
-ıp/-ip/-up/-üp	okuyup: eylemleri bağlama
-arak/-erek	gülerek: durum
-a...-a / -e...-e	koşa koşa: durum
-dıkça/-dikçe ve uyumlu biçimleri	okudukça: tekrar / koşula bağlılık
-maksızın/-meksizin	dinlenmeksizin: olumsuz durum
-casına/-cesine	koşarcasına: benzerlik
-r...-maz / -r...-mez	gelir gelmez: hemen ardından zaman
-asıya/-esiye	ölesiye çalışmak: derece
Birleşmiş zaman yapıları	geldiğinde, gelene kadar: eklerin birleşmesiyle kurulan zaman ilişkileri

Fiil kökü / gövdesi → **Zarf-fiil eki** → **Fiile bağlanma**

ÖRNEK

Eve gelince seni aradım.

AÇIKLAMA

Zarf-fiil, arama eyleminin zamanını belirtir.

ÖRNEK

Gülümseyerek selam verdi.

AÇIKLAMA

Selam verme eyleminin nasıl yapıldığını açıklar.

ÖRNEK

Eve varınca seni aradım.

AÇIKLAMA

Zarf-fiil, aramanın zamanını belirtir.

ÖRNEK

Durmadan ilerledik.

AÇIKLAMA

Zarf-fiil, ilerleme işinin nasıl yapıldığını gösterir.

Karıştırılan kavramlar

Fiilimsilerin olumsuz biçimleri

Fiilimsi de fiil köküyle ilişkili olduğu için olumsuzluk eki alabilir.

- Olumsuzluk eki fiilimsi ekinden önce bulunabilir.
- Bir sözcükte -ma/-me görülmesi onun mutlaka isim-fiil olduğunu göstermez.

ÖRNEK

Gelmeyen öğrenciye haber verdik.

AÇIKLAMA

Gel-me-y-en biçiminde -me olumsuzluk, -en sıfat-fiil ekidir; y yardımcı sestir. Sözcüğün bütünü öğrenci adını niteleyen sıfat-fiildir.

ÖRNEK

Bu resmi boyama.

AÇIKLAMA

"-ma" ikinci kişiye verilen olumsuz emri kurar.

ÖRNEK

Gelmemek onun seçimiydi.

AÇIKLAMA

"Gel-" fiilinde ilk -me olumsuzluk, -mek isim-fiil ekidir.

ÖRNEK

Eve varınca seni aradım.

AÇIKLAMA

Zarf-fiil, aramanın zamanını belirtir.

Zarf-fiilin bağladığı eylemler

Zarf-fiil başka bir eylemi zaman veya durum bakımından tamamlayabilir; ardışıklık da bildirebilir.

- İki eylemin öznesinin her zaman aynı olması zorunlu değildir.
- Ek ve anlam birlikte değerlendirilir.
- "Eve varınca telefon çaldı." cümlesinde varan kişiyle çalan telefon aynı özne değildir. Fiilimsi grubu içindeki ögelerle ana cümlenin ögeleri ayrı düzlemlerde incelenir. Ögeleri bulurken "kitabı dikkatle okuyan öğrenci" grubunu gereksiz parçalamamak gerekir. Grup bütün olarak özne olabilir.

ÖRNEK

Zil çalınca öğrenciler dışarı çıktı.

AÇIKLAMA

Zarf-fiil, öğrencilerin ne zaman çıktığını belirtir. Zili çalan veya çalma olayının öznesi ile dışarı çıkan öğrenciler aynı öge olmak zorunda değildir.

ÖRNEK

Gülümseyerek konuştu.

AÇIKLAMA

Gülümseme konuşmanın nasıl gerçekleştiğini bildirir. İki eylem aynı zamanda sürer.

ÖRNEK

Durmadan ilerledik.

AÇIKLAMA

Zarf-fiil, ilerleme işinin nasıl yapıldığını gösterir.

ÖRNEK

Eve varınca seni aradım.

AÇIKLAMA

Zarf-fiil, aramanın zamanını belirtir.

Fiilimsi eki ile görevini birlikte inceleme

Fiilimsi köken bakımından fiille ilişkisini sürdürür; ancak cümlede isim, sıfat veya zarf görevi üstlenir.

- Aynı ses dizisi çekimli fiil eki, olumsuzluk eki veya kalıcı adın parçası olabilir.
- Bu nedenle yalnız ek ezberine göre karar verilmez.

ÖRNEK

Okuyacağım kitap masada. Yarın okuyacağım.

AÇIKLAMA

İlk kullanım kitap adını niteler; sıfat-fiildir. İkinci kullanım tek başına geleceğe ilişkin kişi ve zaman yargısı kurar; çekimli fiildir. Sözcüğün yanındaki isim ve cümledeki görev ayrımı belirler.

ÖRNEK

Kırılan cam değiştirildi.

AÇIKLAMA

“-an” ekini alan fiil “cam” adını niteler.

ÖRNEK

Okuduğum romanı önerdim.

AÇIKLAMA

Sıfat-fiil, hangi romanın önerildiğini belirtir.

ÖRNEK

Yüzmek beni rahatlatıyor.

AÇIKLAMA

“-mek” yüzme işinin adını kurar. Bu sözcük cümlenin öznesidir.

Bir ekin görevini iki cümlede sınama

Türü belirlerken sadece ekin görüntüsünü izlemek hataya yol açar.

- Sözcüğün bir adı niteleyip nitelemediğini ve kendi başına kişi-zaman yargısı kurup kurmadığını denetleyin.

ÖRNEK

Toplantıya katılacak öğrenciler salona geçti.

AÇIKLAMA

Öğrenciler adını niteler. Geleceğe ilişkin bir anlam taşısa da bu bağlamda sıfat-fiildir.

ÖRNEK

Öğrenciler toplantıya katılacak.

AÇIKLAMA

Yapılacak eylem hakkında temel yargı kurar. Bu kullanım çekimli fiildir. İki sözcük aynı yazılır fakat görevleri farklıdır.

ÖRNEK

Dolapta dondurma vardı.

AÇIKLAMA

Sözcük, dondurma işini değil bir yiyeceği adlandırır.

ÖRNEK

Pazardan sarma aldık.

AÇIKLAMA

Burada sözcük, bir eylem adı değil yiyecek adıdır.

Adlaşmış sıfat-fiilde düşen ismi bulma

Sıfat-fiilden sonra bir isim bulunduğunda söz grubu o isimle kurulur.

- İsim söylenmediğinde sıfat-fiil onun yerini üstlenerek sayı veya hâl ekleri alabilir.
- Fiilden türeme özelliği sürer.

ÖRNEK

Bekleyen yolcular salona girdi.

AÇIKLAMA

Bekle-y-en biçiminde -en sıfat-fiil eki, y ise yardımcı sestir. “Bekleyen” sözcüğü “yolcular” adını niteler.

ÖRNEK

Bekleyenleri salona aldılar.

AÇIKLAMA

Bekleyen yolcuları biçiminde tamamlanabilir. Yolcular adı düşmüş, sıfat-fiil çoğul ve belirtme ekleriyle onun yerini üstlenmiştir.

ÖRNEK

Bekleyenler içeri girdi.

AÇIKLAMA

“Bekleyen kişiler” sözündeki isim düşmüş, sıfat-fiil onun yerini almıştır.

ÖRNEK

Gelenleri salona aldık.

AÇIKLAMA

“Gelen kişileri” anlamında isim söylenmemiştir.

Ayırt etme ve kontrol

• Önce fiilden türeme bağını, sonra cümledeki görevi bulun. Ek listesinde tanıdık biçim görmek tek başına fiilimsi kararına yetmez.

• “Gelme!” olumsuz emirdir. “Gelme isteği” işin adını, “gelmemek” ise olumsuz yapılmış işin adını taşır. İki -me biçiminin görevlerini ayrı gösterin.

PÜF NOKTASI

-ma/-me gördüğünüzde “eylemin adı mı, olumsuzluk mu, kalıcı ad mı?” sorularını sırayla kontrol ediniz.

DİKKAT

Fiilimsi ekini tanımak tek başına yeterli değildir. Sözcüğün cümledeki görevi ve anlamı incelenmelidir. Her -acak gelecek zaman, her -ma isim-fiil değildir.